

הסוגיא השמינית: 'מוצא' (מה ע"א)

משנה

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים, ונקרא מוצא. יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא – רבי יהודה אומר: אני והו הושיעה נא – ואותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים. בשעת פטירתן מה הן אומרים? יופי לך מזבח, יופי לך מזבח. רבי אלעזר אומר: ליה ולך מזבח, ליה ולך מזבח. כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותן מערב ומניחין אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו. רבי יוחנן בן ברוקה אומר: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצדי המזבח, ואותו היום נקרא חבוט חריות. מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן.

גמרא

[1]	תנא: מקום קלניא הוה.	א. ברייתא קצרה
[2]	ותנא דידן, מאי טעמא קרי ליה מוצא?	ב. שאלה על המשנה לאור הברייתא, ותשובה
[3]	אידי דמיפק מכרגא דמלכא, קרי ליה מוצא.	

מסורת התלמוד

[1-3] ירושלמי סוכה ד ג, נד ע"ב.

רש"י

ונקרא מוצא בגמרא מפרש טעמא. אני זהו בגימטריא: אנה ה', ועוד: משבעים ושתים שמות הן, הנקובים בשלש מקראות הסמוכין בפרשת ויהי בשלח: ויסע וגו' ויבא בין מחנה ויט משה את ידו, ושלשתן בני שבעים ושתים אותיות, ומדן שם המפורש: אות ראשונה של פסוק ראשון, ואחרונה של אמצעי, וראשונה של אחרון, וכן בזה הסדר כולן, השם הראשון והו: וי"ו של ויסע, ה"א דכל הלילה, וי"ו דויט, ושם השלשים ושבע הוא אני: אל"ף דמאחריהם, ונו"ן ראשון דהענן בחשבון של מפרע, וי"ד דרוח קדים. ואותו יום בשביעי. גיגיות קונ"ש (צ"ל קוב"ש) גיגיות, של זהב מלאות מים. חריות של דקל היו מביאין בין בחול בין בשבת, ובגמרא מפרש טעמא. חריות ענפים. מיד תינוקות שומטין את לולביהן הגדולים שומטין את לולבי הקטנים מידם בשביעי. ואוכלין אתרוגיהן של תינוקות, ואין בדבר לא משום גזל, ולא משום דרכי שלום, שכך נהגו מחמת שמחה.

קלניא בן חורין מן המס של מלך. דמיפק מכרגא מוצא מכלל המס של המלך, והיינו נמי קלניא דתוספתא.

תקציר

לפי משנה סוכה ד ה לוקטו הערבות למצוות ערבה כל בוקר במוצא. הסוגיא מזהה את מוצא עם קולוניה (מושבה) רומית, ומסבירה שהשם "מוצא" משמעו שהעיר מוצאת, משוחררת, מחובת תשלום מסים, שהוא המעמד של קולוניה רומית. ואכן, העיר מוצא הייתה קולוניה רומית שנוסדה עבור חיילים רומיים משוחררים.

לפי הסוגיא המקבילה בירושלמי סוכה ד ג, נד ע"ב, היה שם העיר קלניא, והיא הייתה "ממציא". העיר מוזכרת בשם "המצה" ביהושע יח כד, ולכן השם לא היה קשור במקורו לפטור כלשהו ממסים רומיים. על פי השימוש בלשון "ממציא" במקורות אחרים הציע נ' בריל ש"ממציא" פירושו מעיין; לפי הפירוש המוצע כאן פירוש המילה הוא יקב, מקום מיצוי הענבים.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנה סוכה ד ה, "מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא", משם הובאו הערבות בכל יום מימי חג הסוכות לשם מצוות ערבה. בסוגיא שלנו מובאת ברייתא שלפיה מוצא היתה colonia רומית (א), ואף השם 'מוצא' מוסבר לשון colonia – מושבה רומית בעלת מעמד מיוחד של פטור ממסים (ב). ברור שהסבר זה, המבוסס על מעמד העיר בתקופה הרומית, אינו אלא אטימולוגיה עממית, שהרי "המצה" מוזכרת כבר ביהושע יח כו כעיר בנחלת בנימין.¹ מהלשון "המצה" שביהושע, בה"א הידיעה, מסתבר ש'מצה' או 'מוצא' היא שם עצם, ולא שם מקום בלבד, כמו 'העי', שפירושה 'החורבה'. וראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [2-3].

במקבילה שבירושלמי סוכה ד ג, נד ע"ב נאמר: "מהו מוצא? ממציא. אמ' ר' תנחומא: קלניא הוה שמה". הן בירושלמי הן בבבלי מצאנו דברי תנא או אמורא המזהים את מוצא עם colonia, ודברים נוספים של סתם התלמוד הבאים להסביר את מוצא השם העברי 'מוצא'. על היחס בין יסודות אלו בשתי הסוגיות נעמוד בעיוני הפירוש.

עיוני פירוש

[1] תנא: מקום קלניא הוה

בירושלמי סוכה ד ג, נד ע"ב: "מהו מוצא? ממציא. אמ' ר' תנחומא: קלניא הוה שמה".

ישנם כמה הבדלים בין דברי רבי תנחומא בירושלמי לבין דברי הברייתא שבבבלי. בעוד שבירושלמי באים דברי האמורא רבי תנחומא לזהות את 'מוצא' עם מקום בשם Colonia, הרי שמשגנון הברייתא שבבבלי עולה הרושם ש'קלניא' אינה שם המקום אלא מעמדו: המקום ששמו 'מוצא' הוא "מקום של colonia". ואכן מצאנו שבבבלי עבודה זרה משמשת המילה 'קלניא' כסיווג חדש הניתן לעיר טבריה, כמשמעות המילה colonia ברומית.

שתי מסורות אלו מבוססות מבחינה היסטורית. משמעות המושג הרומי colonia השתנה במשך השנים. הקולוניזציה הרומית התחילה בימי הרפובליקה, והקולוניות היו במקורן יישובי ספר באיטליה ששימשו כמוצבים צבאיים. בשלב מסוים החלו הקולוניות לשמש בעיקר כיישובים לחיילים רומיים בדימוס, אם כי היו גם קולוניות אזרחיות שנוסדו כדי למצוא פתרון לאזרחים רומיים חסרי קרקעות. בימי יוליוס קיסר ואוגוסטוס רבו הקולוניות במזרח ששימשו בעיקר חיילים בדימוס. במאה הראשונה והשנייה לספירה החלו להעניק גם לערים קיימות מעמד של colonia, ולא דווקא כדי ליישב בהן מתיישבים רומיים חדשים;² גם קיסריה ואיליה קפיטולינה (ירושלים)

1 נ' בריל (1919), "Moza", *Monatsschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 18 [1869], p. 119. מתכחש לזיהוי זה בטענה ש"נראה שמיקומו של האחרון [= המצה] צריך להיות הרבה יותר צפונה בתוך נחלת בנימין". אולם טענה זו אינה מוכחת, ולא התקבלה על דעתם של פרשני המקרא ושל אלו העוסקים בגאוגרפיה של ארץ ישראל בימינו.

2 ראו *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 2003, s.v. colonization, Roman

היו קולוניות במובן זה. יוסף בן מתתיהו מספר על מושבה אחת שהוקמה כדי לאכלס בה שמונה מאות חיילים רומים בדימוס לאחר ששירתו במלחמת החורבן, היא אמאוס,³ היינו מוצא. שמו של כפר ערבי שהיה במקום עד למלחמת השחרור היה קאלוניא. נמצינו מאששים הן את המסורת שבברייתא שבבבלי – שמוצא היתה מקום קולוניה; הן את דברי רבי תנחומא שבירושלמי – ששם המקום היה קלויניא. ונראה שאף על פי שהיו ערים אחרות בארץ ישראל שהוענק להן מעמד של colonia, רק במוצא הוקמה מושבה על טהרת החיילים בדימוס, כבשימוש הרומי הישן במונח colonia, ולכן קראו למקום 'קלויניא'.⁴

[2-3] ותנא דידן, מאי טעמא קרי ליה מוצא? איידי דמיפק מכרגא דמלכא, קרי ליה מוצא

אף על פי שבברייתא שבבבלי מוזעה מוצא כ"מקום קלניא", ולא כמקום בשם 'קלניא', הבין בעל סוגייתנו אף הוא ששמו של המקום היה קלניא, שהרי בעקבות הברייתא הוא מקשה "ותנא דידן, מאי טעמא קרי ליה מוצא?". ונראה שהסוגיא בבבלי מבוססת על זו שבירושלמי, אף על פי שהברייתא שבבבלי השתמרה באופן עצמאי בבבל בלשון 'תנא' ולא כדברי האמורא רבי תנחומא כפי שמצאנו בירושלמי, ועם משמעות קצת שונה, כפי שהסברנו. בעל הגמרא שלנו הכיר הן את הברייתא 'מקום קלניא היה' שעמדה לפניו בתלמודו ושלפיה למוצא היה מעמד של colonia, הן את הסוגיא שבירושלמי עם דברי רבי תנחומא שלפיהם שם המקום היה 'קלויניא' וההסבר המוקשה ש'מוצא' פירושה 'ממציא'. נראה שהוא גרס או הבין שמדובר ב'מוציא', משורש יצ"א בבניין הופעל, ופירש שהעיר 'מוציאת' ממסים.⁵ את הדברים הללו הוא ניסח בלשונו שלו, בארמית בבליית: "ותנא דידן מאי טעמא קרי ליה מוצא? איידי דמיפק מכרגא דמלכא, קרי ליה מוצא". ובאמת, פטור ממסים היה ממאפייני הקולוניה הרומית, והוא המאפיין המוכר לבבלים.⁶

מהי משמעותה המקורית של המילה 'ממציא' שבירושלמי? בברייתא דתחומין מצאנו מקום בגליל ששמו השתמר בעדי הנוסח השונים כ'ממציא דירכתא',⁷ 'ממציא דגתא', 'ממציא דאבהתא', 'ממציא דעכתא' או 'ממציא דעבתא'. נ' בריל הציע ש'ממציא' אינה שם מקום כשלעצמו אלא פירושה מעיין, ומשום כך מצאנו יותר ממקום אחד בארץ ישראל שמרכיב זה הוא חלק משמו.⁸ ואכן, בריל הסתמך בין היתר על אזכור 'מעיין קולוניה' לצד השילוח ולצד מי נפתחו אצל אב הכנסייה קיריל מסקיתופוליס ברשימת מעיינות באזור ירושלים שהידלדלו בבצורת של שנת 520 לספירה, עד שהתפלל סבאס הקדוש לגשם.⁹

בהחלט ייתכן שדווקא השם 'מוצא', ובמיוחד בצורה 'המצה' שביהושע יח כו, בצירוף ה"א הידיעה, פירושו 'המעיין', שהרי משמעות זו של המילה 'מוצא' עולה גם מדברי הימים ב לב ל: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון".¹⁰ אולם מוצא המילה הוא מהשורש יצ"א, ואילו מי שפירש 'מוצא' במובן 'ממציא' ראה בוודאי במ"ם שבראש השם העברי מ"ם שורשית. הגזרון שמציע בריל ל'ממציא', לשון מעיין מן השורש יצ"א, דומה מבחינה זו לגזרון המוצע בבבלי: "דמיפק מכרגא דמלכא", ואינו עולה עליו. ל'ממציא' שבירושלמי מתבקש גזרון משורש מצ"א או מצ"י.

3 יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים ז, 217. ליוסף בן מתתיהו עצמו היו קרקעות באזור זה, שהופקעו, וטיטוס החליפן בקרקעות במישור החוף, משום שרק חיילים רומיים בדימוס היו אמורים להתיישב בקולוניה; ראו חיי יוסף, 422. השם 'אמאוס' הוא כנראה תעתיק משובש במקצת של 'המוצא'; ראו ב"צ לוריא, "ערי כהנים בימי בית שני", *Hebrew Union College Annual* 44 (1973), מדור עברי, עמ' ד.

4 אין זה המקום היחיד שכונה Colonia כשהוקמה בו colonia, מושבה לחיילים בדימוס ששירתו בקרבת מקום. גם העיר קלן שבגרמניה אינה אלא Colonia Agrippinensis, הקולוניה שהקים מרכוס ויפסאניוס אגריפא, חברו של אוגוסטוס.

5 "מוציא", ל"י במקום ל"א, כרגיל בלשון חז"ל, כשהל"י מופיע בצורה ארכאית שבה נשתמרה היחיד כלמד הפועל (כמו בצורות המקראיות בוכיה, הומיה, צופיה, פוריה), עם אל"ף כאם קריאה בסוף המילה במקום ה"א, כרגיל בידוע של שמות עצם ארמיים בבבלי. השוו פירוש קרבן העדה על אתר: "היה יוצא מכלל מס המלך", מה שכמובן מבוסס על הבבלי.

6 כפי שניכר מבבלי ברא בתרא ד ע"א, שם משמשת המילה 'קלניא' באופן מושאל במובן אדם משוחרר, במקום מקום משוחרר ממסים: "הורדוס, קלניא מתעביד".

7 לפי י' זוסמן, "ברייתא ד'תחומי ארץ ישראל", תרביץ מה (תשל"ז), עמ' 230, מסתבר שיש כאן שיבוש של 'ממציא דעכתא'. נ' בריל (לעיל, הערה 1), עמ' 117-121, וראו גם זוסמן (לעיל, הערה 7), הערה 100.

9 קירילוס מסקיתופוליס, חיי נזירים ממדבר יהודה (מבוא ותרגום: לאה די סגני), ירושלים 2005, עמ' 199, והערה 278 שם.

10 ראו Y. Kutscher, *The History of the Hebrew Language*, Jerusalem and Leiden 1982, pp. 55-56.

לכן נראה להציע ש"אבהתא/עכתא/עבתא" שבברייתא דתחומין הם שיבושים של 'ענבתא', והמקום בגליל המוזכר שם: 'ממציא דגתא' או 'ממציא דענבתא', פירושו מקום המיצוי של הגת, מקום מיצוי הענבים. וכך מפרש בעל הגמרא בירושלמי את השם 'מוצא' למקום שליד ירושלים, על שם הגת והכרמים שהיו שם; כידוע, גם בימינו יש במוצא יקב וכרמים.

עין מוצא, צילום של רחלי עינב ונמרוד וילר